

Åldrande och boende

Översikt av forsknings- och utvecklingsarbete

Carin Boalt

Owe Åhlund

Vid institutionen för byggnadsfunktionslära, Lunds Tekniska Högskola pågår forskning om åldrande och boende. Ett första led i den forskningen har varit att göra en översikt av forsknings- och utvecklingsarbete om åldrande och boende. Huvuddragen i översikten beskrivs i denna artikel av professor em Carin Boalt och docent Owe Åhlund.

Inledning

Salomon Simovici, sociolog och åldringsforskare: "Det skrivs vackert i olika betänkanden och utredningar om normalisering, om självbestämmande, om uppsökande verksamhet och om inflytande. Men allt detta existerar ofta inte i verkligheten". (1)

Elisabeth Sjövall, läkare: "På samma sätt som vi blundar inför problemet om åldringar som bor kvar i dåliga bostäder, blundar vi inför problemet om hemvård och hemsjukvård. Många gånger sker detta därför att vi inte analyserar den "åldringsvård" pensionärerna erhåller på olika institutioner. Å den ena sidan övervärderar vi kostnaderna för denna vård, å andra sidan undervärderar vi kostnader och personalresurser om de gamla i stället skulle vårdas i sina hem". (2)

Hans Esping, utredare för Riksrevisionsverket, Stockholms läns landsting: "Vi - - har - - konstaterat att den i sammanhanget viktigaste centrala myndigheten nämligen Socialstyrelsen har synnerligen dåliga fältkontakter och endast rudimentära kunskaper om den faktiska innebörden av olika arrangemang". (3)

Dessa kommentarer från personer med starkt engagemang i åldringsfrågorna och god insyn i sociala, medicinska och organisatoriska förhållanden är alarmerande. Är det så att - trots allt det som stat, kommuner, landsting och speciella institutioner har satsat dels på *åtgärder* inom åldringsvården dels på *utrednings- och forskningsverksamhet* - råder en stor osäkerhet om åtgärderna och deras effekt.

De skilda systemen av samhällsåtgärder: pensioner, social-, sjukvård och bostadspolitiska åtgärder samverkar (eller är avsedda att samverka) för att möta de individuella behoven enligt de målsättningar som så ofta framförs i den allmänna debatten. I arbete med frågor som rör kommunal planering, bostadsutformning och servicefrågor fann institutionen för byggnadsfunktionslära vid Tekniska högskolan i Lund att det råder en stor osäkerhet rörande boendemiljöns utformning och att det inte finns någon överblick av det aktuella läget i fråga om forsknings- utrednings- och utvecklingsarbete. Institutionen ansökte 1977 om anslag för en kunskapsöversikt rörande åldrande och boende hos Statens råd för byggnadsforskning. Under rådets behandling av frågan framkom att bostadsdepartementet hade intresse för att stödja arbetet och i september 77 påbörjades genomgång av material. I februari 78 lämnades till bostadsdepartementet en rapport: Åldrande och boende

.....
Är det så att det - trots allt vi satsat på åtgärder inom åldringsvården samt på utredning och forskning - råder en stor osäkerhet om åtgärderna och deras effekt?
.....

Vi vill i denna artikel sammanfatta några resultat av inventeringen och ta upp en del av de förslag till vidare arbete som vi kommit fram till.

Del I översikt av forsknings- och utvecklingsarbete

Del II referenser med kommentarer. (Rapporten distribueras genom Liber förlag). (4)

Vi vill i denna artikel sammanfatta några resultat av inventeringen och ta upp en del av de förslag till vidare arbete som vi kommit fram till.

Översiktens uppläggning

Inom många forskningsområden görs försök att ge en överblick av kunskapsläget vid skilda tidpunkter. I traditionen för vetenskapliga arbeten tex doktorsavhandlingar ingår krav på genomgång av läget för resp område. Vårt intryck är att det finns en tendens – åtminstone inom tekniska och samhällsvetenskapliga områden – att lägga mindre vikt vid dessa redovisningar. Det är snarast så att kunskapsöversikter utförs i lägen då man har speciella behov tex av underlag för planering inom samhällsbyggandets olika sektorer. Arbete pågår i samarbete mellan statens råd för byggnadsforskning och socialforskningsdelegationen för att närmare belysa behovet av kunskapsöversikter av olika slag och för skilda avnämargrupper samt hur de bör utföras. Det föreliggande arbetet med inriktning på åldrande och boende kan ses som ett exempel som ger en rad erfarenheter av de problem man stöter på tex avgränsningsfrågor, möjlighet att bedöma arbetens kvalitet, metoder för att samla material för att systematisera detta och att presentera materialet i en form som underlättar utnyttjandet.

Avgränsningen har skett först och främst till svenskt material, vidare med hänsyn till aktualitetsgrad. Svåra avgränsningsfrågor gäller vårdfrågor, ekonomi- och organisation, arbetsliv och sysselsättning samt boendet som en del av hela livssituationen. Vidare är det ofta tveksamt hur dokumentens art ska bedömas. Ska man ta med arbeten av typ socialreportage, debattinlägg etc? Det är ytterst

angeläget att dessa frågor rörande kunskapsöversiktens teori, metod och användning diskuteras vidare men den här artikeln ger inte utrymme för detta. Däremot kan kritiska synpunkter från dem som tar del av rapporten vara synnerligen värdefulla för fortsatt arbete – inte bara ifråga om området åldrande och boende.

Utgångsmaterialet utgörs av en inventering av titlar. Av ca 700 har vi tagit med ca 400 titlar och karakteriserat dessa dels med nyckelord, dels – för flertalet – med en kort kommentar. Mot bakgrund av det inventerade materialet och aktuella utredningsmaterial – främst den statliga pensionärsutredningen (5) har vi valt några problemområden för en mera ingående diskussion. Dessa områden är:

- normalbostaden och de äldre
- speciella boendeformer för de äldre
- de äldre i innerstädernas saneringsområden
- de äldre i glesbygden
- vård och hjälp i hemmen
- de äldres inflytande på boendemiljön

Om tiden för genomgången av materialet hade tillåtits skulle vi ha genomfört motsvarande problemorienterad diskussion även av material som belyser sociala kontakter i relation till boendemiljön, aktiviteter och sysselsättningsmöjligheter samt attityder till åldrandeproblemen i olika grupper.

Vi avser att i andra sammanhang komma tillbaka till dessa frågor och kommer dessutom att hålla en kontinuerlig dokumentation för att om någon tid återkomma med en ny version av kunskapsöversikter.

I det följande ges många kommentarer i anslutning till de valda problemområdena.

Normalbostaden och de äldre

Den vägledande principen för de äldres boende är att alla som så önskar skall beredas möjlighet att bo kvar i den egna bostaden. Ca 90 procent av alla över 65 år bor i det normala beståndet, medan de 10 återstående procenten bor i speciella bostäder (älderdoms hem, pensionärshem etc). Vid vår litteraturgenomgång har vi funnit att få studier gjorts om de äldres boende i normalbeståndet medan ganska

.....
Få studier har gjorts om de äldre boende i normalbeståndet medan ganska många genomförts om de äldre i speciella bostäder (främst ålderdomshemmen).
.....

många genomförts om de äldre i speciella bostäder (främst ålderdomshemmen).

Boendet omfattar såväl den egna bostaden som den omkringliggande miljön och människor med olika förutsättningar skall använda sig av miljön. Det visar sig emellertid att bristerna i miljön förstärks när man blir äldre och behovet av väl fungerande närservice ökar.

De äldres boendestandard är genomsnittligt sämre än övriga åldersgruppers. De allra äldsta bor ofta sämst. Det har gjorts noggranna studier av hur en bostad bör planeras och från litteraturen kan vi hämta en rad rekommendationer som underlättar boendet för de äldre. Vi kan exemplifiera med några sådana rekommendationer: hygienutrymme skall vara enkelt att nå från sovrum, trappor skall innehålla minst tre och högst åtta steg, hissdörrar skall vara placerade på samma vägg i hisschaktet och ha samma öppningssida i samtliga plan, sopnedkast skall placeras så att trappsteg inte finns mellan det och bostaden etc.

Det är emellertid sällan rekommendationer av ovan uppräknad typ beaktas vid planeringen av bostäder. Ansvar är ofta fördelat på olika statliga och kommunala organ som vart för sig löser sina uppgifter. Vi måste alltså efterlysa bättre samordning inom bostadsbyggandet samt att större vikt läggs vid planering, utformning och utrustning både i fråga om inne- och utemiljö för att underlätta boendet för de äldre.

Speciella boendeformer för de äldre

Med speciella boendeformer för äldre avses ålderdomshem, pensionärshem, servicehus och institutioner för långtidsvård. Dessa boendeformer för äldre behandlas framför allt i studier av existerande anläggningar. Flertalet av studierna handlar om ålderdomshemmen och så gott som samtliga studier är av beskrivande karaktär. Teoretisk bakgrund,

precisering av de mål man velat uppnå eller analys av hur boendeformerna verkligen fungerar förekommer knappast. I mycket begränsad utsträckning har studier inriktats på samspelet mellan fysisk utformning, organisation av verksamheten och sätt att använda den fysiska miljön. Det finns sålunda inte underlag i det material vi träffat på som kan leda till en allsidig "utvärdering" av olika speciella boendeformer för äldre.

Många pensionärer tar avstånd från ålderdomshemmen. Som ett alternativ till institutionsvård har därför pensionärslägenheter och hemhjälpssystemet utvecklats, samtidigt som de nya ålderdomshemmen får en mera karaktär av privatbostad.

I strävan att ytterligare normalisera pensionärernas tillvaro, har man utvecklat idén om servicehus. I dessa vill man erbjuda de äldre en möjlighet till ett självständigt boende med tillgång till service och omvårdnad som ger trygghet. Idag saknas emellertid en gemensam tolkning för olika myndigheter av vad servicehusidén kommer att innebära och vilka mål man vill att servicehuset skall uppfylla. För att inte idén skall förfelas krävs det ett genomarbetat program för servicehus. I det bör framför allt ingå en samordning mellan sjukvård och åldringsvård. Annars är risken stor att problemen i de äldres boende vältras över på sjukvården.

De äldre i innerstädernas saneringsområden

Det finns en utpräglad ålderssegregation i tätorterna – speciellt i de större. I de centrala delarna är andelen pensionärer vanligtvis 20–30 procent medan andelen i städerna som helhet är ca 15 procent och ofta går ner till några få procent i ytterområdena. Samtidigt karakteriseras bostadsbeståndet i centrala delar av små lägenheter och bristfällig teknisk utrustning, avsaknad av hiss, centralvärme, modern tvättutrustning. I städernas centrala äldre

.....
Vi måste efterlysa bättre samordning inom bostadsbyggandet samt att större vikt lägges vid planering, utformning och utrustning både i fråga om inne- och utemiljön för att underlätta boendet för de äldre.
.....

Idag saknas en gemensam tolkning för olika myndigheter vad servicehusiden kommer att innebära och vilka mål man vill servicehuset skall uppfylla.

stadsdelar bor omkring 17 procent av pensionärerna i bostäder utan moderna bekvämligheter.

I områden där sanering planeras eller redan pågår berörs de äldre på många sätt. Oftast innebär saneringsarbetet ombyggnad till större lägenheter med fullgod teknisk standard vilket innebär att det blir synnerligen svårt för de äldre att bo kvar med hänsyn till boendekostnaden.

Det finns tämligen många studier som behandlar de äldres boendesituation, sociala kontakter och önskemål inför sanering och ombyggnad av stadsdelar. Samstämmiga resultat pekar på att de äldre trivs i sin bostadsmiljö – trots dess tekniska brister – att de har ett utvecklat nät av sociala kontakter och att de vill bo kvar i sitt bostadsområde. De önskemål som framförs i fråga om förändring av boendemiljön gäller ofta enkel förbättring av köken, sanitära bekvämligheter, målning, tapetsering, underhåll av fasader och uppsnygning av trapphus. I fråga om miljön utanför bostaden framträder önskemål om gemensamma lokaler på kort avstånd, bättre snöröjning på småvägar, mer vilplatser, korta avstånd till busshållplats, skyddade hållplatser. Oftast genomförs saneringsprojekt utan att tillräcklig hänsyn tas till pensionärens önskemål och följden blir utflyttning till perifera områden där bostaden är tekniskt välutrustad men där de äldre mister kontakten med hela den vanda miljön, blir isolerade och misstrivs. En studie i Stockholm, som avser att klarlägga hur grupper som ställer stora krav på social service förändras i samband med bostadssanering, visar att låginkomsttagare och äldre i stor utsträckning flyttar och att de bostadspolitiska målen för sanering inte alls uppnås.

I flera studier konstateras att det brustit allvarligt i information till de boende – särskilt till äldre som kanske drar sig för att gå på möten – i fråga om saneringsplaner såväl som i fråga om tidsplan som genomförandets innebörd.

De äldre i glesbygden

Glesbygdens avfolkning fortsätter praktiskt taget överallt i landet. Det blir också allt svårare att skapa acceptabla levnadsvillkor för den kvarboende befolkningen och jämlikhet mellan människorna i glesbygd resp tätort.

I vår genomgång finner vi att mycket litet skrivits om glesbygdspensionärernas bostäder. Det saknas tex fakta om det dagliga livet, hur personlig hygien, tvätt, matförvaring etc är anordnad. Bäst belyst är den sociala servicen genom socialstyrelsens försöksverksamhet och allmänt kan sägas att generella beskrivningar av levnadsförhållanden är vanligare i litteraturen om de äldre i glesbygden än bland de äldre i tätorterna, där undersökningar om speciella problem som tex olika boendeformer om hemvård är betydligt vanligare.

Beträffande bostadsstandarden i glesbygden är den (1975) betydligt sämre än i tätorterna. Mellan 1970 och 1975 har visserligen en standardökning skett men fortfarande är dock glesbygdens bostadsstandard väsentligt sämre; och allra sämst bostadsstandard har de ensamma pensionärerna. Trots den låga standarden är man i glesbygden överlag nöjd med sin bostad och högst 10 procent anger att de vill flytta. Många bor således kvar så länge som möjligt och ofta i omoderna bostäder.

Glesbygdsproblemet i fråga om befolkning och bostäder gäller alltså både att ge dagens pensionärer bättre bostads- och serviceförhållanden och att hålla glesbygden vid liv genom att på sikt skapa drägliga levnads- och försörjningsvillkor för alla åldrar. När det gäller bostads- och serviceförhållandena är det fråga om omedelbara praktiska åtgärder och initiativ som underlättar boendesituationen för de äldre i dag och ger dem trygghet. Dessa åtgärder måste baseras på aktuella kunskaper och några fakta som är uppenbara i dag kan tjäna som rikt-

Oftast genomförs saneringsprojekt utan att tillräcklig hänsyn tas till pensionärens önskemål. Följden blir utflyttning till perifera områden där bostaden är tekniskt välutrustad men där de äldre blir isolerade och misstrivs.

.....
*Glesbygdens bostadsstandard är väsentligt
sämre. Ändå är man där överlag nöjd med sin
bostad och högst 10 % anger att de vill flytta.*
.....

linjer för planeringen för de äldre i glesbygden,
nämligen:

- det helt övervägande flertalet vill bo kvar i sin invanda miljö och i sina egna hem
- glesbygdens sociala miljö och mänskliga relationer är goda, och ger människorna en identitet och tillhörighetskänsla
- det synes vara lättare att finna meningsfulla samsättningar i glesbygden än i städerna.

Bristerna med låg bostadsstandard, dålig service, sämre kommunikationer och långa avstånd förefaller mer än väl uppvägas av dessa fördelar.

Vård och hjälp i hemmen

I målen för äldreomsorg ingår möjlighet att bo kvar i den egna bostaden som en fundamental sak. Detta kräver dels insatser i fråga om själva bostaden dels i fråga om hjälp i hemmen. Hemsjukvården och den sociala hemhjälpens har utvecklats snabbt – men det kan konstateras att möjligheterna att tillgodose det växande behovet är mycket små. Simovici uttrycker sig såhär: "Man har vaknat sent, man har börjat inse att behovet av hemhjälp stiger katastrofalt, man har börjat handla i panik, man förstärker och förbättrar så långt det är möjligt".

Det finns ett stort antal studier som behandlar vårdfrågorna och redovisning av olika försök att samordna hemsjukvård och social hemhjälp. Studier och rapporter är präglade av det dubbla huvudmannskapet, och det saknas i hög grad studier som utgår från de enskildas situation med belysning av bostadsförhållandena i detalj, förutsättningar för att underlätta det dagliga livet – oavsett om det klassas som vård eller hjälp. Studier av hemsamaritens arbetssituation och relation till de äldre pekar på brister i fråga om rekrytering, utbildning och arbetsorganisation. Det som dominerar inom deras arbetsinsatser är städning och i viss mån matinköp. Det saknas analyser av olika arbetsinsatsernas betydelse för pensionärens hälsa, trivsel och ekonomi som

skulle kunna ligga till grund för prioriteringar som pensionärer, personal och arbetsledare kunde vara eniga om.

Det kan konstateras att olika landsting och kommuner använder mycket skiftande rutiner för att skaffa in grundmaterial rörande de vård- och hjälpbehövande personerna.

I insikt om att vård- och hjälpbehovet kommer att bli så stort att det aldrig kan täckas genom samhälls insatser har projekt startats där man försöker utveckla former för "grannansvar".

Dessa studier anknyter nära till det växande intresset för förändringar i fråga om förvaltning och ansvar för hus, kvarter, område där fler studier har påbörjats.

De äldres inflytande på boendemiljön

Hela debatten om direkt medborgarinflytande i frågor som gäller utformning och organisation av den fysiska miljön är av relativt sent datum – från slutet av 60-talet. Det har pågått och pågår ett stort antal studier och försöksverksamheter som gäller inflytande i olika stadier av processen: översiktlig planering, nybyggnad, ombyggnad, bruk och förvaltning. Det finns tämligen många studier som gäller själva metoden för inflytande, kommunikation, information. I mycket få av dessa studier kan man få någon uppfattning om de äldres roll i sammanhanget. I någon studie som gäller nya bostadsområden konstateras att de äldre är starkt underrepresenterade bland dem som visat intresse för att delta i debatt och framföra åsikter. Det blir alltså lätt yngre, aktiva, rörliga personer som för fram värderingar och önskemål. Det finns några studier av hur de äldre på institutioner fått vara med och bestämma om vissa frågor – TV:s placering, rutiner på institutionen. I stort sett saknas kännedom om hur de olika former av remisser, samrådsförfaranden etc som numera

.....
*Det saknas analyser av olika arbetsinsatsernas
betydelse för pensionärens hälsa, trivsel och
ekonomi som skulle kunna ligga till grund för
prioriteringar som pensionärer, personal och
arbetsledare kunde vara eniga om.*
.....

De äldre är starkt underrepresenterade bland dem som deltar i debatt och framför åsikter. Det blir alltså lätt yngre, aktiva och rörliga, personer som för fram värderingar och önskemål.

tillämpas allmänt i verkligheten ser ut.

Det torde finnas ett mycket stort gap mellan det allmänt accepterade samhällsmålet om de äldres inflytande på sin livssituation och verkligheten.

Vår kommentar

Översikten har visast att det har utförts, pågår och planeras omfattande forsknings- och utvecklingsverksamhet som har relevans för åldrande och boende. I stor utsträckning sker insatser punktvis och med ringa kontakt med varandra. Studier läggs ofta upp utan att man tillgodogör sig teoretiska och metodiska erfarenheter från annat håll. Som exempel kan nämnas de viktiga metodiska påpekanden som görs bl a i Alvar Svanborgs arbeten rörande konventionella mätinstrument såsom enkäter och intervjuer tex rörande värderingar och önskemål, där felkällor just i fråga om äldre personer kan befaras vara särskilt framträdande. Det bör skapas förutsättningar för forskningsservice som kontinuerligt följer vad som görs, sammanställer och sprider detta.

Vi vill föreslå att följande punkter diskuteras i första hand:

- Central, kontinuerlig serviceinstans för äldreforskning övervägs.
- Förbättrat utnyttjande av nu tillgänglig information (tex information från på fältet verksam personal i social hemhjälp).
- Det bör satsas betydligt mer av teoretiskt och metodiskt arbete för att följa upp och utvärdera olika samhällsinsatser. I fråga om boendet gäller detta bl a bostadsförbättringslånen.
- Även om det är nödvändigt att göra specialstudier inom olika sektorer bör dessa utgå från en helhetssyn på de äldres livssituation.

- Programarbete som bakgrund för såväl enskilda bostäder i nyproduktion som speciella pensionärsanläggningar.
- Analys av sanerings- och ombyggnadsverksamhet i tätorterna med särskild hänsyn till de äldres möjligheter till kvarboende.
- Analys av de äldres boendesituation i glesbygden med hänsyn till kvarboendemöjligheterna.
- Uppföljning av pensionärs- och handikappråd (och motsvarande) på lokal nivå.
- Analys av insatser av social hemhjälp med utgångspunkt från individernas behov av hjälp för att bo i normalbostäder. Detta bör även påverka utbildningen av personalen.
- Uppsamling av idéer och försök att få till stånd ett utökat "grannansvar".

I stort sett har vår översikt visat att gapet mellan mål för äldreomsorgen och verkligheten är stort.

LITTERATURFÖRTECKNING

1. *Simovici, Solomon*. Grannansvar – som komplement till hemhjälp. s 231–244 i: Ström, Carl, Zotterman, Yngve (red). Social och medicinsk omvårdnad av de äldre. Stockholm 1977. Liber förlag.
2. *Sjövall, Elisabet*. Vårdbehov för boende i servicehus – hur de tillgodoses? s 245–258 i: Ström, Carl; Zotterman, Yngve (red). Social och medicinsk omvårdnad av de äldre. Stockholm 1977. Liber förlag.
3. *Esping, Hans*. Samhället och de äldre – en promemoria. 91 s. Stockholm 1978. Riksrevisionsverket.
4. *Boalt, Carin m.fl.* Åldrande och boende – översikt av forsknings- och utvecklingsarbete, del I – referenser och kommentarer, del II 1978, del I 142 s, del II 117 s. Inst. för byggnadsfunktionslära, LTH. eff – expertgruppen för forskning om fysisk planering och bebyggelse.
5. *SOU 1977: 98 Pensionär 75*. En kartläggning med framtidsaspekter. Huvudresultat. Pensionärsundersökningen. 574 s Sthlm 1978. Socialdepartementet.
SOU 1977: 99 Pensionär 75. Diagram och tabeller. Pensionärsundersökningen. Bil A. 149 s Sthlm 1978. Socialdepartementet.
SOU 1977: 100 Pensionär 75. Intervjuundersökningen. Pensionärsundersökningen. Bil B. 184 s Sthlm 1978. Socialdepartementet.